

**ВАМ,
ВЧИТЕЛІ**

**ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК
ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ
ГРИГОРІЙ ВАЩЕНКО ***

Тому 29 років (2 травня 1967 року) помер в Мюнхені уродженець славної Полтавщини, професор і доктор психології та педагогічних наук Григорій Ващенко, проживши 90 літ. Його педагогічна спадщина є справжнім скарбом української нації. Розкрити значення цього прецінного скарбу для сучасної України є нашим невідкладним завданням і національним обов'язком.

Народився Григорій Ващенко 23 квітня 1878 року в селі Богданівці на Полтавщині. Батько його походив із козацько-дворянської родини, а мати була колишньою селянкою-кріпачкою. Це було причиною родинних драм, що й спричинило ранню розлуку з батьками і примусило молодого Григорія самостійно заробляти собі на прожиток і при тому ще й вчитися. В десятилітньому віці Григорій Ващенко був відданий до Роменського духовного училища, а по його закінченні — до Полтавської духовної семінарії, котру закінчив 1898 року. У цей час в цій семінарії з'явилися носії національної свідомості. З них найближчими друзями Григорія були семінаристи Симон Петлюра, Олександр Щепотьєв та інші, в майбутньому визначні українські діячі. Після року вчителювання в селі Битниці, що на Прилуччині, в 1899 році Григорій вступив до Московської Богословської Академії, готуючись стати священником, з думкою присвятитись службі Богові. Однак скоро прийшло розчарування, бо в тій академії було все, крім належної релігійної атмосфери. Серед студентів Академії нерідко ширився атеїзм і процвітала пиятика. Деякі викладачі, високі достойники Російської Православної Церкви, відзначались скептицизмом у галузі релігії. Все це вплинуло на вразливого Григорія так, що він відмовився стати священником, а, закінчивши академію, пішов на педагогічну працю.

Деякий час Г. Ващенко вчителював у Полтавській єпархіяльній жіночій школі, а в 1904 році переїхав до Грузії, де в Кутаїсі (місті, в якому перебувала Леся Українка) викладав у духовній школі. Відтак у 1911 році повернувся в Україну, в Тульчин і в Ромни, де вчив у середніх школах.

Того ж року змінює свій напрям праці на наукову діяльність в галузі педагогіки-психології, будучи під впливом психолога і падагога Петра Лесгафта. Григорій Ващенко пробував також свій талант у письменницькій діяльності, і з-під його пера вийшли такі твори, як оповідання «Німий» (1900), поема «Сідхарта» (1902), збірка «Пісня в кайданах» (1907), п'єса «Сліпий» (1909), яка дістала високу оцінку критиків. Наступна збірка Г. Ващенка «До ґрунту» (1911) також викликала прихильні відгуки.

* Статті Г. Ващенка з питань етнопедагогіки див. журн. «Народна творчість та етнографія», № 5—6, 1994 та № 2—3, 1995.

В основу даної статті покладена доповідь автора на зборах учителів у м. Києві, Полтаві, Лубнах та інших містах України під час підготовки до створення Педагогічного Товариства ім. Г. Ващенка, яке відбулося в Києві восени 1995 року. Коротку біографічну довідку про Г. Ващенка див. також: НТЕ, 1994, № 5—6.

З поваленням у 1917 році московського самодержавства Григорій Ващенко повністю поринає в національно-громадську роботу і, зокрема, у творення рідного шкільництва. В тому часі з ініціативи товариства «Шкільна Освіта» майже по всіх містах України організовано спеціальні учительські курси, й організації тих курсів Г. Ващенко віддає всі сили і знання. Прилуки, Ромни, Хорол — це його терен дії; наприкінці 1917 року він прибуває в Полтаву на посаду викладача учительського інституту, а рівночасно займає посаду директора учительської семінарії на Швецькій Могилі. У 1918 році в Полтаві створено український університет, доцентом-викладачем якого і стає Г. Ващенко. Роки 1918—20-ті — це роки мужньої боротьби молодого доцента за українську національну культуру й українську школу. За це у 1919 році був заарештований денікінською владою, і лише через впливових осіб йому вдалося уникнути смерті. З приходом червоних і з ліквідацією семінарії на Швецькій Могилі Григорій Ващенко перейшов на працю в містечко Білики, де йому вдалося поставити навчання на високому рівні і в національному дусі. Однак Григорієві Ващенку довелося вже в 1923 році покинути школу в Біликах, де до його виховної діяльності почали приглядатися партійно-комсомольські діячі, і справа на Г. Ващенка опинилась у суді. Користуючись з відстрочення суду, Григорій Ващенко втік до Полтави і тим врятував своє життя.

В Полтаві йому вдалось одержати працю викладача в педагогічному інституті, де з 1927 року став професором педагогіки і керівником кафедри педагогіки. Тоді він написав працю «Загальні методи навчання», яка була видана в 1928 році. Ця праця служила підручником для педагогічних інститутів. У 1931 році, крім цих посад, Григорієві Ващенку доручили керувати ще й аспірантською групою.

Початок 1930-их років був позначений нагінкою і терором щодо української інтеліганції з боку репресивних советських органів. Широко відомий Харківський процес проти Спільки Визволення України і Спільки Української Молоді з березня-квітня 1930 року став сигналом до жорстокого переслідування всього, що носило виразно національний характер. У 1933 році професора Григорія Ващенка оскаржено в буржуазному націоналізмі і на зборах колективу педагогічного інституту вирішено звільнити із секції наукових працівників і усунути з інституту. Його працю «Загальні методи навчання» кваліфіковано як вияв буржуазного націоналізму, визнано шкідливою, заборонено і вилучено з ужитку.

Після двох з половиною років безробіття професор Г. Ващенко змушений був залишити Україну й переїхати до Сталінграду, де з вересня 1936 року дістав працю в Сталінградському педагогічному інституті.

До Полтави Г. Ващенко повернувся в 1940 році й відновив працю керівника аспірантської групи при кафедрі педагогіки, яку також очолив.

На тій посаді застала його Друга світова війна. Під німецькою окупацією професор Г. Ващенко був редактором української газети в Полтаві, а в 1943 році виїхав до Києва, звідти подався на дальшу еміграцію і у 1945 році разом із сім'єю опинився в Мюнхені. Це місто також стало центром українського наукового і політичного життя української еміграції. Професор Григорій Ващенко обняв посаду професора педагогіки в Українському Вільному Університеті, а в 1950 році був обраний на посаду ректора Богословської Академії. В тому ж часі професор Г. Ващенко став духовним батьком Спільки Української Молоді, яка відновила свою діяльність на чужині в 1946 році.

Наукова діяльність професора Григорія Ващенка, крім УВУ, проходила також у рамках Української Вільної Академії Наук (УВАН) та Наукового Товариства ім. Шевченка. Його наукові праці були надруковані в журналах і газетах і набули великої популярності. Він був постійним співробітником націоналістичних пресових органів — «Української трибуни», «Українського самостійника», «Шляху Перемоги», «Визвольного Шляху», де часто появлялися його наукові та публіцистичні статті, а також спогади про минуле. З мемуарів професора Г. Ващенка особливо цінними для історика є ті, що описують Україну XIX століття, Крим і Кавказ, Московську Богословську Академію.

Видатну допомогу у вихованні української молоді професор Григорій Ващенко надавав Спільці Української Молоді, яка в його особі знайшла найкращого педагога — борця за душу молодого українського покоління. Він читав доповіді, відвідував СУМівські літні табори, передавав молодим свій досвід, стало дописував до СУМівського журналу «Авангард». Його статті обговорювались на зборах СУМівських клітин у всій діаспорі, в десяти країнах, де діяв СУМ. Без його педагогічного внеску Спілька Української Молоді не змогла б виконати своєї виховної програми в такому обсязі, як це було можливо: Професор Григорій Ващенко став справжнім ідейним провідником української молоді в діаспорі.

Будучи глибоко релігійним і толерантним до інших віросповідань, професор Г. Ващенко рішуче виступав проти тієї української преси, яка намагалася роздмухувати ворожнечу ніж українцями православними і католиками. Він заступав думку, що між обома віровизнаннями немає жодних суттєвих різниць, і що обидва мають заслуги перед українським народом у збереженні української народності. Основним завданням цих наших національних Церков є забезпечити своїх вірних високоідейними служителями єдино правильного гасла: «Бог і Україна». Сенат Богословської Академії надав йому почесне звання доктора «honoris causa».

Наукова праця професора Г. Ващенка не обмежувалась виключно українськими науковими колами. В березні 1953 року, наприклад, ми бачимо його участь у науковій конференції українських і німецьких психологів, на якій він виголосив доповідь на тему «Психологія в СРСР».

Між його науковими працями особливої ваги заслуговують дослідження «Соціалізм і індивідуалізм у світлі християнства» та розробка теми про покликання України. Замітними є також праця на тему «Основні лінії розвитку совєтської педагогіки і школи» та спогади про діяльність в 1918—1924 рр. у Біликах.

Невтомна, наполеглива, безкомпромісова і повна рішучості постава професора Г. Ващенка до питань української політики створила йому загально визнаний авторитет і повагу як серед науковців, так і серед загалу української діаспори.

Метою життя професора Г. Ващенка було створення української національної педагогіки. Цій ідеї він присвятив понад тридцять років своєї наукової праці.

Починаючи Платоном і Арістотелем, через середньовіччя, праці Амоса Коменського, Руссо, Песталоцці та інших мислителів і педагогів, він ґрунтовно вивчив також систему освіти і виховання в українській княжій державі, засоби вишколу на Запоріжжі, модерні системи виховання, включно до вишколу в рядах ОУН—УПА.

Вибравши все найкраще з минулого, він створив яскравий образ виховного ідеалу, накреслив шляхи і мету виховання, щоб Україна мала свідомих патріотів своєї землі і нації, що є передумовою розбудови, сили і могутності української держави як гаранта свобод, необхідних для життя одиниці, родини і нації в цілому.

Цю величезну працю, яку наш вчений започаткував згаданим підручником «Загальні методи навчання», що була написана в 1927 році, а відтак сконфіскована і зоборонена в Україні, було перевидано на еміграції в чотирьох частинах майже без змін, і вона використовується ще й досі для лекцій в УВУ в Мюнхені. Для повноти курсу дидактики професор Г. Ващенко написав ще такі праці: «Система освіти в самостійній Україні», «Система навчання» і «Організаційні форми навчання», що творять одну цілість.

В ділянці педагогіки Г. Ващенко написав для СУМ «Виховний ідеал» (як мета виховання) у двох частинах. Далі йдуть його праці «Виховна роль мистецтва», «Засади естетичного виховання», «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру». Все це творить повний курс педагогіки, так що можна твердити, що професор Г. Ващенко довершив мету свого життя, створивши українську національну педагогіку, яка відповідає духовності українського народу, його історичній місії і потребам державного будівництва України.

Побіч славних імен таких педагогів як Григорій Сковорода, Костянтин Ушинський, Борис Грінченко та інші, Григорій Ващенко відзначається глибинністю підходу в пошуках виховного ідеалу, критичністю до чужих українській духовності виховних і філософічних систем та всебічністю в трактуванні виховних проблем в українській дійсності. Такі педагоги радянського періоду, як Антон Макаренко, Василь Сухомлинський та інші, з погляду вчення Григорія Ващенко, не можуть братися до уваги у виховній системі України, оскільки їхні теорії будовані у функції до комуністичної партійної ідеології, яка мала на меті спотворення людини як ества богоподібного і створення гвинтика у державній машині тоталітарного суспільства чи, як тепер звично називати, адміністративно-командного типу. В критиці розвитку освіти в СРСР Г. Ващенко стверджує парадоксальність голошених ідей про безкласовість радянського суспільства і рівночасно формування нових класів, а навіть кастовості, тобто поворот до того, що було до революції 1917 р. Тому Г. Ващенко в основу системи освіти в самостійній Україні ставить поборювання залишків більшовицької системи, яка намагалась зробити освіту і виховання молоді знаряддям у боротьбі за опанування світом, себто зробити молодь своїми покірними рабами. Численні арешти і знищення багатьох українських педагогів, включно з тими, що «вірою і правдою» служили режимові, є наглядним доказом цього твердження. Г. Ващенко рішуче виступав проти методів рефлексології, що були поширені в СРСР, також і в Україні, в застосуванні до виховання молоді, вважаючи їх насильством над психічними процесами людини. До того у виховній системі радянської України були відсутні національні моменти, що приводило до денационалізації, а при тому наголошувався інтернаціоналізм в його російському виді. В додатку система освіти в УРСР була позбавлена елементів гуманістичних наук і зводилась до технічно-професійного характеру, про що дбали школи соціального виховання і професійного спрямування.

Така система освіти не могла відповідати потребам українського народу, який століттями плекав духові вартості, що втілювались у його високу культуру, літературу і мистецтво, а також стали основними складниками побуту широких народних мас.

Виходячи з попередніх тверджень, Г. Ващенко будує українську національну систему освіти, головними елементами якої є її ідеалістичне світосприймання, яке виключає більшовизм з його матеріалізмом і атеїзмом; християнська мораль як основа родини і здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук, що мають у минулому світлі сторінки письменництва княжої доби, «Поучення дітям» Володимира Мономаха, філософське вчення Григорія Сковороди, учнів Могиллянської Академії, твори геніального педагога Ушинського та ін.; організація педагогічних досліджень і розбудова педагогічних станцій і лабораторій; видання педагогічних творів, шкільних підручників, літератури для молоді різного віку на найвищому мистецькому і технічному поземку.

В систему національного виховання має входити також родинне виховання, причому мати повинна бути увільнена від праці до трьох років після народження дитини, бо ніщо не зможе зуступити материнської любові, так необхідної в тому віці для вщеплення тієї властивості в душу дитини. Це зумовлює в свою чергу знання педагогіки і дитячої психології, без чого сліпа любов може призвести до звихнення дитячої психіки.

Професор Г. Ващенко пропонує прийняти наступну систему освіти у вільній Україні:

1. Передшкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла до трьох років, дитячий садок від трьох до шести років.

2. Початкова школа від шести до чотирнадцяти років.

3. Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа — від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

4. Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтв, консерваторія, військова академія — від вісімнадцяти до двадцяти двох—двадцяти трьох років.

5. Позашкільна освіта.

6. Науково-дослідні установи: академія наук, академія педагогічних наук.

До повного виховного процесу мусить бути міцний зв'язок між школою і родиною, а також між школою, родиною і виховними молодечими організаціями, які можуть мати великий доповнюючий вплив на виховання волі, характеру й патріотизму. Релігійне виховання і Церква мають утвердити в молоді тверді моральні закони, без яких суспільство розкладається.

У своїй праці «Проект системи освіти в самостійній Україні» Григорій Ващенко пише: «Обов'язком українців є підготовка не тільки до збройної боротьби з ворогами нашого народу, а й до розбудови національної культури після перемоги над ними. Може статися так, що вороги будуть переможені, а коли прийде справа до мирного будівництва в Україні, наш народ виявить повну непідготованість, і це кінець кінцем може призвести до того, що нами знову опанують якісь спритні чужинці. З цих міркувань я, й подаю свій проект системи освіти, який має бути, так би мовити, вихідною точкою в розбудові її і предметом дискусії».

В основу виховання української молоді професор Григорій Ващенко ставить загальнолюдські й національні вартості, виплекані на протязі віків. До цих вартостей належить моральний закон творення добра і боротьба зі злом, шукання правди і побудова справедливого ладу, спертого на плеканні любові і краси. Ці вселюдські вартості впливають з важливого джерела, яким для нас є християнство. Його вчення про безсмертність людської душі дає спрямування людській чинності і визначає абсолютну мету життя людини. Однак людина як соціальна істота приходить на світ і проживає у спільноті, яка має свої особливості, свої звичаї, свій спосіб життя, свій національний характер, свою вирощувану віками національну культуру. Таку спільноту, яка ділить спільну історичну дію і бажає жити своїм незалежним життям, називаємо нацією, інтереси і всебічний розвиток якої можуть бути захищені тільки у своїй власній державі.

Побудований на цій основі світогляд людини веде її на шлях служіння подвійній високій меті: Богові і своїй нації; Богові як абсолютній Правді, Красі, Справедливості і нації як реальній земній спільноті, в якій ці абсолютні вартості мають знайти своє втілення.

Звідси ідеал служби Богові й Україні, що його професор Г. Ващенко пропонує для виховання української молоді. Цим ідеалом є християнський виховний ідеал. Саме поняття виховного ідеалу розглядається як образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи молоде покоління.

Український християнський виховний ідеал, за професором Г. Ващенко, включає в себе євангельський виховний ідеал в його історичних і національних формах і загальноєвропейський виховний ідеал, що також має свою християнську основу.

Кожна педагогічна система і всякий виховний ідеал спираються на певну філософську систему. Як відомо, філософські системи поділяються в основному на дві групи: ідеалістичну і матеріалістичну. Християнська філософія належить до першої групи і складається з євангельського вчення і класичної філософії, включно із вченням Сократа, Арістотеля і Платона. Матеріалістична група репрезентована Демокритом, Гоббсом, Молешатом, Фіхте, Марксом, Енгельсом та іншими. Вона заперечує існування душі як чогось нематеріального.

Матеріалістичній філософській системі властива відсутність абсолютних вартостей, таких як любов, правда, справедливість, а всі вони є зведені до рівня матеріального сприймання згідно із законами фізики і хімії. Це зумовлює, у свою чергу, трактування людини як всякої іншої матерії, яку можна знищувати чи перетворювати в покірну істоту-гвинтика з визначеною функцією на службі у панівної сили. Комуністична дійсність в її імперіально-радянській формі є незаперечним доказом цього ствердження. Критика більшовицького виховного ідеалу, яку провів професор Г. Ващенко, торкається головних тез про класову боротьбу і комуністичну мораль,

які вимагають виховання певних рис характеру для реалізації комуністичних цілей.

В першу чергу ставилась вимога безумовної вірності вченню марксизму-ленінізму на рівні свого роду релігії, що відзначалась ще більшим догматизмом і нетерпимістю, ніж будь-яка інша релігія. Про це свідчать партійні чистки за ухили, включно з розстрілами і засланнями.

Терор як засіб залякування людей мав створити психоз страху, який дозволив би режимові без перешкод впроваджувати свої плани. Тоталітарний характер радянської влади вимагав безоглядної відданості комуністичній партії та її вождям, які прагнули керувати психологією мас для здійснення світової революції в ім'я світового пролетаріату. Безоглядна дисципліна в рядах комуністичної партії мала забезпечити виконання усіх рішень політбюро і «вождя народів», що також не обходилося без жорстокості і терору.

Вкінці сталося те, що й мало статися: колишній російський патріотизм заступив патріотизм радянський. Хоча в маніфесті комуністичної партії було сказано, що «пролетарі не мають своєї Батьківщини» і що компартія є інтернаціональною, але на практиці ця теза не витримала критики, і треба було стосувати виправні виховні засоби властивого патріотизму, тобто любові до конкретної батьківщини — радянської імперії, яка була тотожна колишній царській імперії.

Подібно характеризує професор Г. Ващенко ідеал націонал-соціалістичного виховання з його філософічною основою, запозиченою в німецьких філософів Ніцше і Шопенгауера, які за основу буття визнавали волю, спільне прагнення до життя, та англійського вченого Дарвіна, що створив теорію еволюції видів. Як у марксизмі головним рушієм є боротьба класів, так у Ніцше тим чинником є боротьба індивідуумів, причому слабші гинуть, а сильніші виробляються на нові, сильніші типи істот. Так створюється «надлюдина». Ця надлюдина відкидає існуючі моральні норми, вона стоїть поза межами добра і зла, а сильна воля ламає перешкоди на шляху до її мети. Надлюдина горда і жорстока, їй чужа жалість до слабших, яких сама доля прирєкла до загибелі. Це людина тривких тваринних інстинктів і прагнення до перемоги. Поділ людей на дві породи: надлюди і натовп (*untertmensch*). Відсіль і дві моралі: мораль панів і мораль рабів. Ніцше характеризує християнство як мораль рабів.

Характерними рисами націонал-соціалізму є безоглядна відданість інтересам свого народу і любов до нього, войовничість, необхідна для боротьби за панування над іншими народами, міцна воля і твердість вдачі, міцна дисципліна, пошана до партійного керівництва, зокрема до фюрера, презирливе і жорстоке ставлення до інших народів як до *untertmensch*-ів, високий рівень технічних знань, фізична міць і навички, потрібні на війні. Г. Ващенко ставить на тому самому поземку комунізм і націонал-соціалізм, бо це системи тоталітарні, антигумані, імперіалістичні й жорстокі, та рішуче їх засуджує.

Цим двом системам Григорій Ващенко протиставляє український виховний ідеал.

Націоналізм не має нічого спільного ні з шовінізмом, ні з фашизмом. Шовінізм — це ненависть до інших народів. Фашизм має на меті поневолення інших народів, подібно як більшовизм, що своєю метою ставить здійснення світової революції через підкорення народів своїй диктатурі. Націоналізм натомість визнає народовладдя, тобто демократичний устрій, і пошану до інших націй як собі рівних, якщо вони не посягають на чужі території і не поневолюють інші народи. Таке співжиття націй можна вважати інтернаціоналізмом, на відміну від інтернаціоналізму облудного, за яким маскується імперіалізм, як це було у випадку більшовицького СРСР.

Професор Г. Ващенко будує його на двох головних принципах: християнській моралі й українській духовості, що витворилась на протязі нашої історії і входить у традиції українського народу.

Таким традиційним ідеалом є той ідеал, що витримав пробу історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню, ввійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості й у творах кращих

митців і письменників, що стали духовими провідниками свого народу. Традиційною в Україні є українська гостинність, замилювання до краси й мистецької творчості, до музики, співу, танців. До традицій належить також побут з його вірністю в коханні, статевою культурою і здоровим сімейним життям. Ці риси в останній час зазнали великого ушкодження, але їх треба відновити для оздоровлення нації, і зробити це може добре поставлена виховна система, бо без здорової родини, що є основною клітиною суспільства, не може бути здорової нації.

До виховного ідеалу української людини належать також риси княжих дружинників, для яких честь і слава Руси-України були найвищими чеснотами лицарства, готового до героїських звитяг. Ці риси Визвольних Змагань 1917—20-х років, а в найновішому часі в героїській боротьбі проти окупантів України. Коли в нас відтвориться тип княжого дружинника, тип волелюбного козака-запорожця чи новітнього воїна УПА, готового до захисту своєї батьківщини і її держави, то майбутнє України буде гідним великої культурної нації.

Та могутність і сила нації, особливо в кінці ХХ століття, вимагають від її членів не тільки обороноздатності. Потрібно також відповідати вимогам часу. Іван Франко у поемі «Великі Роковини» писав:

Кажеш, тепер інші війни!
Ну, то іншу зброю куй;
Ум гостри, насталою волю...
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Гордо стій і не корися.
Хоч пропадь, але не зрадь.

Як це відмічає Григорій Ващенко, виховний ідеал української людини криється у пісенній скарбниці України, у звичаях українського народу, в його літературі, в мистецтві, у християнській вірі та в історичному минулому. Відтворити це минуле з його культурними скарбами і зачерпнути зі скарбниць інших народів те, що найкраще і що відповідає нашій духовості, — це велике завдання, здійснення якого дасть нам тверді основи для створення свого власного виховного ідеалу.

Йдучи за заповітом Григорія Ващенка, цього відданого сина української землі і своєї «малої Батьківщини» — Полтавщини, ми вшануємо його пам'ять, коли створимо організовані кадри вчителів і виховників, які заціплять в душі молодого покоління його візію нової української людини, що буде здатна закріпити державну незалежність України і здобути для неї гідне місце в колі вільних народів.

Омелья КОВАЛЬ

Київ